

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מקץ וזאת חנוכה, תש"ע
מספר 840

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ויהי רעב בארץ

רעב אצל בני אנוש בעולם קורה בגלל חוסר מזון שעיקרו מיני דגן. כאשר האסמים והממגורות ריקים ואין אמצעי תחבורה יעילים כדי לשנע מזון ממקום למקום, סכנת הרעב גדלה. הרעב מביא לנדידת עמים מן הישימון אל שטחים נושבים, והוא משמש עילה למלחמות ולהשחתת המידות.

הבצורת והרעב נגרמים בין השאר מהעדר טל ומטר. כשם שהטל הכרחי לגידולי הקיץ, הגשמים הכרחיים לגידולי החורף, ומכאן תפילת ישראל "ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה". סיבות אחרות לרעב הם מצור ומלחמות, אך רעב בא לעולם גם מפגיעות של להקות ארבה ומחלות צומח. על זה נאמר בתפילת שלמה בחנוכת המקדש (מל"א ח: לה, לו):

בְּהֵעָצֵר שָׁמַיִם וְלֹא-יִהְיֶה מָטָר כִּי יִחַטְאוּ-לָךְ וְהִתְפַּלְלוּ... רָעַב כִּי-יִהְיֶה בְּאֶרֶץ דְּבָר כִּי-יִהְיֶה שְׂדֵפוֹן יִרְקוֹן אֲרֶבֶת חֶסֶל כִּי יִהְיֶה כִּי יֵצֵר-לוֹ אִיבוֹ בְּאֶרֶץ שְׁעָרָיו כֹּל-נִגְעַת כֹּל-מַחְלָה.

לרעב השפעה מרחיקת לכת על החברה. הוא עלול להוביל למרי אזרחי, כגון דור המדבר שמרד במשה ובאהרון והטיח דברים לעברם: "כִּי-הוֹצֵאתֶם אֹתָנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֹת-כָּל-הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב" (שמ' טז: ג). ויותר מזה, רעב עלול לגרום לאבדן צלם אנוש ואף לקניבליזם, ככתוב בקללות: "וְאָכַלְתֶּם בֶּשֶׂר בְּנֵיכֶם וּבֶשֶׂר בְּנֵיכֶם תֹּאכְלוּ" (ויק' כו: ל). קללה נוראה זו התגשמה בימי אחאב, בתקופת הרעב כתוצאה מהמצור על שומרון. אז אמרה אישה אל רעותה: "תְּנִי אֶת-בְּגָדְךָ וְנֹאכְלָנוּ הַיּוֹם וְאֶת-בְּנֵי נֹאכְלֵ מְחָר" (מל"ב ו: כח). הנפגעים הראשונים בשנות הרעב הם העשירים, אנשי התפנוקים ששמחתם דועכת ופניהם נופלים, כלשון המדרש על פסוק מפרשתנו (מדרש הגדול מא, נו):

"והרעב היה על פני כל הארץ" היה ראוי למקרא לומר על כל הארץ מה ת"ל "על פני כל הארץ", אמר ר' שמואל בר נחמני לא התחיל הרעב אלא בעשירים שאין פני העולם אלא עשירים, שבזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חבירו, ובזמן שהוא עני אין לו פנים לראות מפני שהוא מתבייש מחברו.

הרעב בארצנו

עד כה הזכרנו בקצרה היבטים שונים של רעב בכל מקום שהוא. בארצנו מצוי קו הגשם שמידתו 200 מ"מ גשם בשנה לפחות, בבקעת באר שבע. כמות כזו של משקעים מאפשרת גידול דגנים למחיה. בשנים גשומות קו הגשם יכול להדרים, ובשנים שחונות – להצפין, ובעקבותיו נודדים הנוודים צפונה, הם ובעירם. שנות בצורת מתבטאות לא רק במיעוט גשמים אלא גם באי פיזור נכון שלהם. במקרה כזה גשמים אלה אינם נחשבים לגשמי ברכה.¹

*

¹ במחקר שערכתי מטעם אוניברסיטת בר-אילן בשאלה אם יש קביעות לשנות הבצורת, נבדקו רוחב טבעות העצה של עצים עתיקים, מהאלה שבתל דן ועד עץ השיזף בעין חוצוב (עיר אוכות) שבערכה. התברר שבשנים שחונות טבעות העצה צרות מאלה שבשנים גשומות, ונמצא שיש מקבץ גדול של שנים גשומות ומקבץ קטן של שנתיים-שלוש של שנות בצורת.

ספר בראשית מספר על כמה שנות רעב בימי שלושת האבות כאחד. אברהם אבינו נתנסה ברעב שאילץ אותו לרדת מצרימה (יב), ובמדרש כתוב שמיום שנברא העולם לא בא רעב בארץ אלא בימי אברהם, ולא בכל הארצות אלא בארץ כנען בלבד, כדי לנסות את אברהם ולהורידו למצרים (מדה"ג בר' יב). גם בימי יצחק היה רעב: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הַרְעֵב הָרֵאשׁוֹן" (כו:א). וכי איננו יודעים שהוא רעב שני? אלא בא הכתוב ללמדנו שהוא קשה וכבד מן הרעב הראשון (מדה"ג שם). על הרעב בימי יעקב כתוב בפרשתנו: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ" (מג:א). בעקבות רעב זה ירדו יעקב ובניו למצרים, והמדרש מונה תקופות רעב בהיסטוריה האנושית בעולם ובישראל (בר"ר [וילנא] פרשה כה והשוו מדה"ג שם):

עשרה שני רעבון באו לעולם, אחד בימי אדם הראשון שנאמר: "אַרְוֶהָ הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָהּ" (ג:זי). ואחד בימי למך, שנאמר: "מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְבָּה ה'" (ה:כט), ואחד בימי אברהם: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ" (יב:י), ואחד בימי יצחק שנאמר: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הַרְעֵב הָרֵאשׁוֹן" (כו:א), ואחד בימי יעקב שנאמר: "כִּי-זֶה שְׁנֵתִים הַרְעֵב", ואחד בימי שפוט השופטים שנאמר: "וַיְהִי בְיַמֵּי שְׁפֹט הַשְּׁפֹטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ" (רות א:א), ואחד בימי דוד שנאמר: "וַיְהִי רָעַב בְּיַמֵּי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים" (שמו"ב כא:א), ואחד בימי אליהו שנאמר: "חִי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לְפָנָיו אִם-יְהִי הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם-לְפִי דְבָרִי" (מל"א יז:א), וא' בימי אלישע² שנאמר: "וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשִׁמְרוֹן" (מל"ב ו:וכה) שהוא מתגלגל וקבא לעולם, ואחד לעתיד לבא שנאמר: "לֹא-רָעַב לְלֶחֶם, וְלֹא-צָמָא לְמַיִם--כִּי אִם-לְשִׁמְעַ, אֵת דְּבָרֵי ה'"³ (עמוס ח:יא).

ידוע שהשפע והשובע משפיעים על האדם ועל היצורים בכלל, על בריאותם ועל מראם. וכן להפך: בשנות רזון יש דקות בשר, דלות, מראה היצורים רע והשיבולים ריקות.

חלום פרעה המתואר בפרשתנו מגלה שבשנות הרעב נעשים היצורים נועזים ותוקפנים לצורך קיומם, כנזכר לעיל. לכן רואה פרעה את הפרות הרזות אוכלות את הפרות השמנות, והשיבולים שדופות הקנים בולעות את השיבולים המלאות. תופעה זו מתקיימת במיוחד בחברה שיש בה פערים כלכליים שהם מקור לסיכונים ולמהפכות חברתיות, אך בחלום ובמציאות קדמו שנות השבע לשנות הרעב – כדי למנוע אבדן חיי אדם ולאפשר תכנון כלכלי ואגירת תבואה לשנים הרעות.

חלום פרעה נשנה פעמיים, והסיבה להישנות החלום היא כדברי יוסף - להביע נכונות מוחלטת מצד הקב"ה לקיום מהיר של פשר החלום: "כִּי-נִכּוֹן הַדְּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים, וּמִמֶּהָר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ" (מא:לב). על כך כתוב במסכת ברכות (נה ע"ב): "שלאשה חלומות מתקיימין... ויש אומר: אף חלום שנשנה, שנאמר 'ועל השנות החלום' וגו' (בר' מא:לב)".

פתרון חלום פרעה ע"י יוסף, הביא לעליית יוסף מעבדות למלכות. על פי המדרש גמל יוסף לאלה שביזוהו כעבד וכינוהו "עבד עברי" (מדה"ג בר' מא, נח):

נתכנסו כל מצרים... הלכו אצל פרעה והיו צועקין לפניו אמר להם לכו אל יוסף אמרו כבר הלכנו אצלו והיה מדבר עימנו דברים קשים ואמר מולו את עצמכם.

בשנות הרעב נושלו המצרים מרכושם ואדמתם שניתנו למלכות, והם עצמם נהפכו לעבדי פרעה. וכשקם מלך חדש על מצרים, גמלו המצרים באותו מטבע של עבדות לבני ישראל.

כאמור, פרעה חלם שהפרות והשיבולים עולים ובאים מן היאור שהוא עורק החיים של מצרים ונחשב אלוה שלה. היאור (הנילוס) הוא הקצה הדרומי-המערבי של הקשת הפורייה העשירה במים ומרובה באוכלוסין ובפרי האדמה. אבל מתרחשת בה נדידת עמים לאזורים הפוריים של שטחי הפרת, החידקל והנילוס. נדידת הלאומים גורמת שינויים דמוגרפיים בארץ הקולטת והפיכות שלטון, וירידת יעקב ובניו מצרימה מרמזת על אותם גלי הגירה מאזורי מסופוטמיה הצחיחים אל עברי הדלתא של הנילוס.

מכת הרעב המתוארת בפרשתנו, קדמה להכאת היאור. מקורותיו הרחוקים הסתתמו ומימיו לא הציפו את אדמת מצרים. גם זו הייתה מכת ה' על היאור שהמצרים סגדו לו, לבד מהמכות המתוארות בספר שמות.

זכריה דורי

דוקטורנט במחלקה לתולדות ישראל

ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי

² במדרש הגדול מצוין רעב בתקופת חורבן הבית, שנאמר: "הַעֲטוּפִים בְּרָעַב" (איכה ב:יט).

³ הרעב האחרון רומז לימינו, לימי 'אתחלתא דגאולה'. יש שפע חומרי, אך יש רעב רוחני לשוב אל המקורות, אל המורשת ואל שורשי ישראל.